

ИСТОРИКО-ГЕОГРАФСКИ АСПЕКТИ НА ПРОБЛЕМА ЗА ПРОИЗХОДА НА ЧОВЕКА

Петър Славейков

Проблемът за произхода на човека е колкото древен, толкова и съвременен. За това допринасят новите открития в областта на антропологията и археологията, които допълват и уточняват наложилата се еволюционна теория за произхода и развитието на хората. Разбира се, някои открития подхранват и появата или доразвиването на други хипотези по този проблем. Всичко това налага постоянно осъвременяване на "прочита" на антропогенезата с отчитане на най-новите антропологични открития. Хипотезите по този проблем могат да бъдат разделени в две основни групи:

1. Хипотези, основаващи се на природния произход на човека и обвързването на неговата еволюция с влиянието на природната среда.
2. Хипотези, основаващи се на възприемането на човека като неприродно явление.

Съществуват и хипотези, които съдържат елементи, характерни за двете основни групи.

Най-рано възникват хипотезите от първата група. Във връзка с това първобитните хора, а и някои изостанали народи днес, приемат, че произхождат от определен животински вид¹. Като пример за това може да се посочи запазването на вярвания от подобен характер сред индианците в Америка и сред местното население в Източна Африка и Югоизточна Азия.

Въпреки своята примитивност тези вярвания съдържат елемент, който доказва развитието на познанията по проблема, достигнало своеобразен връх в древна Гърция в средата на I хилядолетие пр. Хр. Това намира израз в трудовете на редица древногръцки натурфилософи. Например Анаксимандър Милетски изказва идеята, че човек е произлязъл от водата и под въздействието на слънчевите лъчи е еволюирал, преминавайки през етапите на риба и земноводно². Според Емпедокъл произходът на човека трябва да се търси в плодородната кал на тропическите райони и растенията, които са се развили от нея. За Анаксимандър произходът на човека като природно творение не подлежи на съмнение; водещото му място се дължи на ръцете и разума³, които притежава. Сократ е обяснявал водещото положение на човека в природата

с предимствата на изправения му вървеж, а Аристотел е виждал предимствата в обществената му организираност⁴.

Познанията за произхода на човека като природно творение се допълват и с хипотезата за наличието на вечни и неизменни световни закономерности, една от които е възникване на съзнание от материята. Тази хипотеза е изказана още от представителите на древноиндийската философска школа "Санхя", от китайските философи Лао Цзъ, Ин Вен, Ян Чжу и гърците Талес, Протагор и др.⁵ През средновековието вижданията на посочените философи са задълго забравени и едва по време на Ренесанса възкръсват отново в трудовете на М. Монтен, Дж. Бруно, Спиноза и др.

С развитието на цялостното познание за човека и неговия произход постепенно се заражда и хипотезата за родствената връзка на хората с определени маймуни. Тя се доразвива вследствие от постиженията в някои области от научното познание, като анатомията и физиологията. Още в древния Египет, а по-късно в Гърция и Рим е открита и доказана аналогията между анатомията на маймуните и хората⁶. За жалост много от научните постижения от древността и средновековието са забравени за дълго. Едва през XVII в. отново се създават предпоставки за развитието на сравнителната анатомия и физиология, като първият труд е на английския анатом Едуард Тайзън — "Орангутанът, или горският човек. Сравнителна анатомия на маймуната, пигмея и човека" (1699 г.). Успоредно с развитието на сравнителната анатомия учените търсят и отговор на въпроса за факторите, превърнали маймуните в хора. По този проблем през Ренесанса работят Телезио, Бруно, Лукреций, а по-късно и Русо, Декарт, Хегел, Ламарк, Бейкън и др. В своите произведения те анализират ролята на промените във функциите на предните крайници, появата на човешката реч, на труда и т. н.

Значителен тласък в развитието на научното познание за антропогенезата дава трудът на Карл Линей "Система на природата" (1735 г.)⁷. Класифицирането и систематизирането на животинските видове, направени от Линей, насочват научните търсения в правилната посока, което в крайна сметка довежда и до появата на еволюционната теория на Ч. Дарвин за произхода и развитието на хората. Привърженици на еволюционната теория са немалко учени — съвременници на Дарвин, като Едуард Лярте, Хърбърт Спенсър, Карл Фогт, Томас Хъксли, Ернст Хекел и др. Въпреки някои свои слабости тази теория и до днес е най-доказаната в научно отношение хипотеза за произхода и развитието на човека в неразривна връзка с природната среда.

Макар и по-късно възникнали, са се появили и хипотези, които отричат връзката на човешката еволюция с природата, най-разпространената от които е за появата на човека като творение на духовното начало. Съществуват и хипотези, свързващи появата на хората с висши същества или свръхестествени сили. Подобни хипотези са били изказвани още от Конфуций,

Платон и други древни философи. Според представителите на Александрийската философска школа от древността, както и според някои философи от епохата на Ренесанса (Тома Аквински, Еразъм, Калвин, Декарт, Бюфон, Кювие и др.), хората са божествено творение. Така например бащата на сравнителната анатомия и зоологията Кювие приема, че появата на високоразвити същества, каквито са несъмнено хората, е в резултат от чудотворни актове, но поради периодичните катаклизми, които претърпява земята, човекът е пресъздаван неколкократно.

Към тази група хипотези се отнася и теорията за биологичния експеримент, провеждан на земята от извънземни цивилизации, чийто елемент е развитието на човечеството като биологични единици. Разбира се, съществуват и множество други хипотези, които фактически отричат биологична еволюция в развитието на хората, но тяхната аргументация отстъпва значително на постоянно доказващата своята научност еволюционна теория на Дарвин.

Чарлз Дарвин има пет произведения с огромно значение за развитието на научното познание, засягащо организмовия свят: "Пътешествието на един натуралист с кораба Бийгъл" (1839 г.), "Зоология" (1843 г.), "Произход на видовете чрез естествен отбор" (1859 г.), "Произход на човека и половият отбор" (1871 г.) и "Способността на растенията да се движат" (1880 г.). В тези и редица други свои произведения Дарвин доказва, че прогресивното изменение в организмовия свят се дължи преди всичко на естествения отбор. Подобен е и пътят на еволюцията на човека от изкопаемите маймуни, живели през терциера и променили начина си на живот в резултат от промените в природата. Като основни доказателства за произхода на хората от форми на човекоподобните маймуни той посочва:

- 1) Сходство в процесите на размножаване и отглеждане на поколенията.
- 2) Сходство в устройството на мозъка и редица други органи.
- 3) Наличие на сходни заболявания, както и еднаква пристрастеност към пороци.
- 4) Сходство в ембрионалното развитие, което фактически е повторение на еволюцията в организмовия свят.
- 5) Наличие на еднакви или сходни рудиментарни органи (гръдните жлези при мъжките екземпляри, кътни зъби, сляпо черво и опашна кост, окосмяване на лицето и тялото и т. н.).

Тези посочени от Дарвин доказателства за родствената връзка на човека с изкопаемите човекоподобни маймуни от терциера се потвърждават от редица открития на антрополози и археолози в края на XIX и началото на XX в. Изключително голям е приносът в тази насока на Е. Дюбоа, Е. Андерсон, Пей Ван Чжун, Р. Хофштер, Р. Дарт, Мери и Луис Лики и др.⁸ Големи заслуги за доказването на Дарвиновата теория и въобще за разви-

тието на антропогенетичното познание има Ернст Хекел. Той доказва теоретично съществуването на преходен етап между маймуните и хората (питекантроп). Останки от подобно същество се откриват едва 30-тина години по-късно (през 1891 г.) от холандския анатом Дюбоа. През 1927 г. канадският професор Блек открива останки от подобно същество край Пекин, което е наречено синантроп. По-нататъшното изследване на антропологичните и културните особености на синантропа се свързва основно с името на китайския палеонтолог Пей Ван Чжун.

Огромни заслуги за развитието на антропогенетичното познание през ХХ в. има и антропологът Луис Лики. В средата на 30-те години заедно с немския геолог Г. Рек той открива останки на зинджантроп, а в началото на 60-те години в Кения намира и описва рамапитека — две изключително важни звена в антропогенезата. Тези и редица други по-ранни и по-късни открития дават възможност процесът на появата и развитието на човека днес да бъде изяснен почти в цялост.

Натрупаният антропогенетичен материал и познания позволяват корените на човешкия род да се търсят в началото на терциера (вж. схемата). Предполага се, че през този период от съществуващите примитивни насекомоядни бозайници се развиват низшите примати (полумаймуни). През еоцена се появяват на земята и първите висши примати (маймуни), чийто първи представител е амфипитектът, останките на който са били открити първоначално в Бирма.

През олигоцен в групата на приматите се открояват две еволюционни разклонения:

- 1) Широконоси маймуни в Новия свят.
- 2) Тесноноси маймуни в Стария свят. Именно в това разклонение се появява и родът хомо, към който се отнася и съвременният човек.

Първият представител от разклонението на тесноносите маймуни е египтопитектът, живял през ранния олигоцен⁹. Останки от това същество са открити за пръв път край Кайро в началото на 30-те години на ХХ в. През ранния олигоцен обаче е живяла и друга разновидност на тесноносите маймуни — проплиопитек, за който антрополозите дълги години предполагаха, че е родоначалник на дриопитеците, които от своя страна са дали началото на понгидите и хоминидите (вж. схемата). Днес е доказано, че дриопитеците произлизат от египтопитека и са обитавали както Африка, така и Азия и Европа през периода от 20 до около 8 млн. г. пр. Хр. Тяхната прародина е континентът Африка, но разселването им е станало възможно преди около 17 млн. г., когато се свързват Евразия и Африка. Днес дриопитеците се приемат от антрополозите за първите изкопаеми човекоподобни маймуни, които са били значително по-развити от други разновидности на първите човекоподобни маймуни — проконсул, сивапитек, удабнопитек,

ореопитек и др. При дриопитека под въздействието на промените в природната среда започва процес на “очовчаване”, вследствие от което в края на миоцена се поделят семействата на понгидите и хоминидите. Началото на хоминидите е дадено от късна дриопитекова форма, наречена рамапитек. Останки от това същество са намерени в Индия през 1932 г., откъдето произхожда наименованието му. По-късно останки от подобни същества са открити и в Бирма и Африка. Рамапитекът (от бог Рама), макар и по-високоразвита човекоподобна маймуна (в сравнение с дриопитеците), все още живеел по дърветата. Предполага се, че именно част от рамапитеците са били принудени да мигрират към безлесни местности, където е трябвало да се адаптират към нови природни условия. Именно това е пътят според антрополозите, по който са се появили първите представители от семейството на хоминидите.

Първите хоминиди от подсемейството на антропоидите са австралопитеците, чието наименование в буквален превод означава “южни маймуни”. Тези същества са и първите антропоидни прадеди на човека и са живели в началото на плиоцена (вж. схемата). За първи път останки от подобно същество са открити в Южна Африка и са описани от проф. Р. Дарт през 1924 г. Хилядолетия наред са съществували две разновидности австралопитек: едните са били дребни на ръст, подобни на днешните пигмеи, а другите са парантропите — малко по-едри на ръст и с по-здрави челюсти. Въпреки че са имали маймунски черти, австралопитеците са стояли много по-близо до хората, отколкото до човекоподобните маймуни, което се потвърждава и от най-новите разкрития на английски антрополози през 1994 г. Австралопитеците са се хранели предимно с растителна храна, а предните им крайници са започнали да придобиват функции, които се доближават до функциите на човешката ръка. Изработвали са резци от кости на убити животни и от скални отломки. Това довело до бързото им умствено развитие, намерило израз и в нарасналия обем на главния им мозък — около 650 куб. см. За разлика от предшествениците си австралопитеците ходели изправени, а ръстът им не е надвишавал 120 см. Като доказателство за принадлежността на австралопитеците към рода хомо може да се посочи и разпространеният сред тях канибализъм, който не е характерен за човекоподобните маймуни.

По-висш стадий в развитието на антропоидите представлява “умелият човек”, наречен от Лики “хомо хабилис”. Той се отличава от парантропа и е по-дребна форма южноафрикански австралопитек. Обитава е земята през периода от 3,18 до 1,75 млн. г. пр. Хр. За първи път останки от подобно същество са били открити от антрополога Л. Лики и геолога Г. Рек при разкопки в Източна Африка през 1931 г. Те го наричат зинджантроп, което на арабски език означава “източноафрикански човек”. Установено било, че това същество обитавало земята през периода 2,6 — 1,75 млн. г. пр. Хр., или

в началото на плейстоцена. Зиджантропът изработвал каменни оръдия. Предполага се, че е пряк предшественик на човека.

През 1972 г. на източния бряг на езерото Рудолф в Африка е открит череп от същество, подобно на зиджантропа, но живяло в по-ранен етап (през периода 3,18 — 2,61 млн. г. пр. Хр.), поради което получава наименованието презинджантроп.

Днес съществуват всички научни основания да се приеме, че австралопитеците, презинджантропът и зиджантропът са антропоидните прадеди на съвременните хора, като същевременно са представители и на първия етап в антропогенезата.

По-висок стадий в този процес представляват архантропите, живели през периода 1,75 — 0,3 млн. г. пр. Хр., или през долен и среден плейстоцен. Архантропите имали изправен вървеж, поради което получават и наименованието “изправен човек”. Познавали огъня, макар все още да не са могли да го добиват. Изработвали са значително по-усъвършенствувани оръдия на труда в сравнение с антропоидните човешки прадеди. В резултат от по-разнообразната им трудова дейност обемът на главния им мозък нараства значително и достига 800—1000 куб. см, а при някои от тях (синантропа) дори и повече.

Първият архантроп, чийто останки са били открити, е питекантропът. Теоретично неговото съществуване е доказано още през 1863 г. от Ернст Хекел като необходимо междинно звено между маймуните и човека. Фактическото му откриване обаче се свързва завинаги с името на холандския анатом Еужен Дюбоа. През 1891 г. той открива край река Соло на остров Ява (Индонезия) зъби и долна челюст от подобно същество, което е наречено “явански човек”. Днес е доказано, че питекантропите са се изхранвали чрез събиране на плодове и корени на растения и лов на дребни животни и птици. Тези същества са се придвижвали изправени на задните си крайници, но не са познавали все още огъня и предимствата, които той е осигурявал.

През 1918 г. край Пекин (Китай) шведският геолог Е. Андерсон и палеонтологът О. Здански разкриват находище на кости и зъби от същество, което е подобно на яванския човек, но е по-развито от него. То получава наименованието синантроп (китайски човек). С изучаването му основно се занимават Д. Блек и китайският палеонтолог П. В. Чжун. Синантропът се е изхранвал подобно на яванския човек чрез събирачество и лов, но той е познавал и поддържал огъня. Изработвал е и резци от кости и кварцити, а се предполага, че е изработвал дори и чаши от черепите на своите врагове. Доказателство за по-високото стъпало, на което е стоял синантропът в сравнение с яванския човек, е и фактът, че първият е имал обем на главния си мозък 1050 куб. см.

Към архантропите се отнасят и редица други същества, чийто останки

са открити на много места в Европа и Африка. През 1907 г. край град Хайделберг в Германия е открита долна челюст на същество, наречено "хайделбергски човек". В Африка, край езерото Няса, също са открити останки от подобно същество, наречено от откривателя си африкантроп. През 1954 г. останки от подобно същество са открити и в Мавритания. Неговият откривател Р. Хофщетер го нарича "мавритански атлантроп", за който се предполага, че е създателят на Айшелската култура, представена от грубо изработени каменни оръдия. В крайна сметка тези, а и редица други находки доказват, от една страна — почти повсеместното разпространение на архантропите, а от друга, по-голямата им близост до съвременните хора, отколкото антропоидните прадеди на човека. Именно по-нататъшната еволюция на архантропите довежда до появата на съзнателни същества хомо сапиенс.

По-висш стадий в развитието на антропоидите представляват палеоантропите (вж. схемата). Първият представител на този стадий е открит през 1856 г. в долината Неандер край Дюселдорф (Германия), поради което получава наименованието неандерталец. По-късно останки от подобни същества са открити на много места в Азия, Африка и Европа. Палеоантропите са имали силно развити надочни кости и скули. Те са ходели изправени, но леко приведени напред, а средният им ръст е достигал до около 165 см. Обемът на главния им мозък е бил до 1000 куб. см. Все още тези същества не можели да говорят, а общували помежду си с помощта на жестове и мимики. Неандерталците имали обаче свои представи за задгробен живот, като доказателство за това са погребенията на покойниците с всичките им принадлежности, използвани от тях приживе. Самата поява на погребенията при тях се свързва със страх от покойниците или със съчувствие към тях. Погребенията се извършвали в обитаваните пещери, които са били напускани след този обред. По всяка вероятност сред палеоантропите е бил разпространен все още канибализмът, за което свидетелствуват останките от неандерталци с разбити черепи край град Крапина (Хърватска), открити още през 1886 г. Днес е почти сигурно, че именно по-нататъшната еволюция на палеоантропите, обитавали земята през периода от 0,3 до 0,04 млн. г. пр. Хр., е довела до появата на разумни хора (хомо сапиенс).

Появата на хомо сапиенс бележи нов и последен стадий в процеса на антропогенезата — неоантропен стадий, който обхваща периода от последните 77 000 г. Неговото начало е появата на кроманьонеца в периода от 100 000 до 75 000 г. пр. Хр. (горен палеолит). През този период се извършват огромни промени в материалната култура, основаващи се на промените в оръдията на труда. Останки от кроманьонец са открити за първи път през 1886 г. във Франция. С тези измрели разумни хора завършва биологичната еволюция на човечеството и се ускорява културното му развитие. Хората преминават от стадна към обществена организация, вследствие

от което нарастват тяхната мобилност и възможностите им за приспособяване към природната среда. Същевременно именно при кроманьонците се затвърждават расовите белези, появили се още при някои представители на палеоантропите. Нарасналата мобилност на тези разумни хора е била благоприятствувана от широкото използване на огъня, който те са могли вече да добиват. Тези наши предци, освен че са набавяли своята храна чрез лов и събиращество, са я приготвяли в своите жилища. Именно през периода на тяхната поява датира и създаването на първите художествени произведения — рисунките по стените на обитаваните от тях пещери. Физически кроманьонците не са се отличавали съществено от съвременните разумни хора. Техният среден ръст е достигал до около 187 см, а обемът на главния им мозък е бил около 1590 куб.см.

През периода от 50 000 до 40 000 г. пр. Хр. кроманьонците постепенно са били изместени от по-развитите в културно отношение съвременни хора, с което започва същинската история на човечеството — естествено продължение на биологичната му история. Този факт днес — 124 години от появата на еволюционната теория на Дарвин, е неоспорим, въпреки че откритията в областта на антропологията продължават и спомагат за конкретизиране на времевия обхват на отделните фази и стадии в антропогенезата, но не отричат същността на еволюционната теория.

БЕЛЕЖКИ

¹ Василев, Н. Идеи за произхода на човека. С., 1990, с. 15.

² Пак там, с. 8.

³ Аугуста, Й., Зд. Буриан. Жизнь древнего человека. Прага, 1963, с.7.

⁴ Василев, Н. Цит. съч., с.30

⁵ Пак там, с. 20.

⁶ Аугуста, Й., Зд. Буриан. Цит.съч., с.8

⁷ Василев, Н. Цит. съч., с. 128.

⁸ Аугуста, Й., Зд. Буриан. Цит.съч., с.14—67.

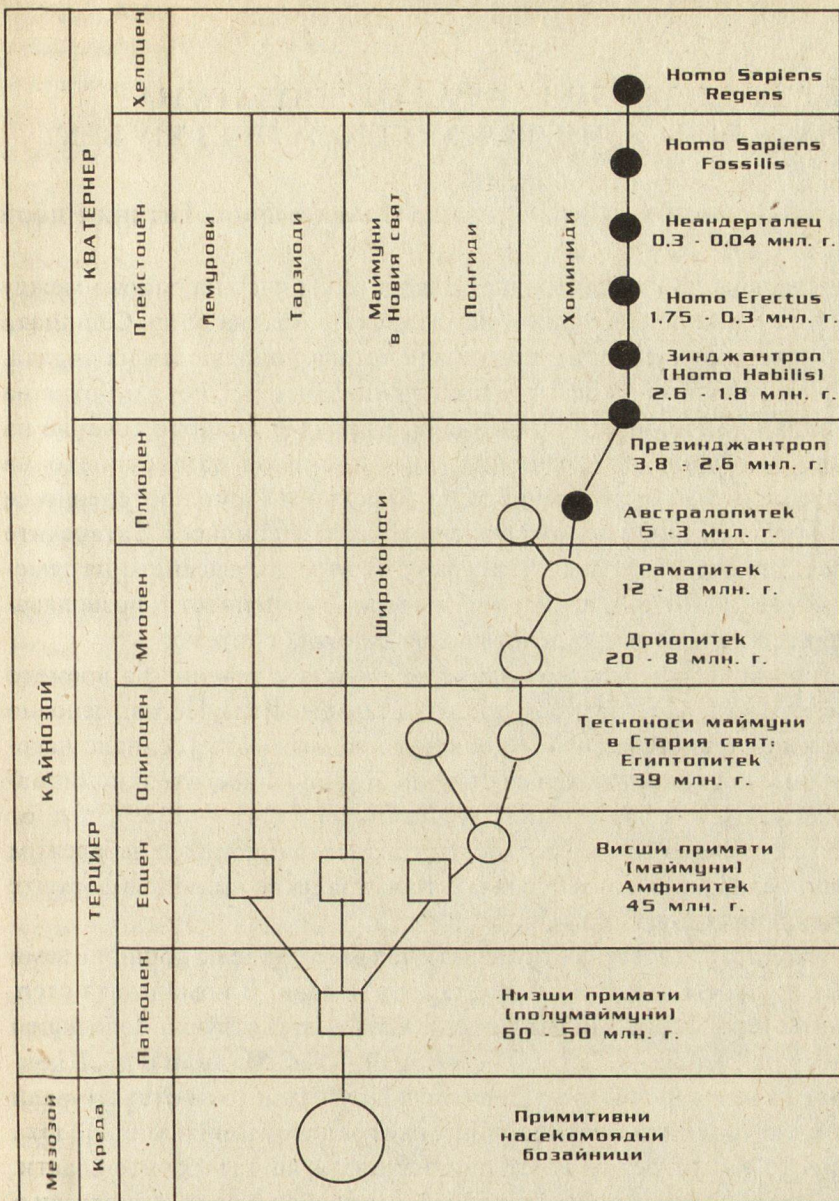
⁹ Войткевич, Г. В. Возникновение и развитие жизни на Земле. М.,1988, с.170 —

ИЗПОЛЗУВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев, В. П. Человек — эволюция и таксономия. М., 1985.
2. Алексеев, В. П. От животных к человеку (легенды, факты, наука). М., 1969.
3. Аугуста, Й., Зд. Буриан. Жизнь древнего человека. Прага, 1963.
4. Берпал, Дж. Возникновение жизни. М., 1969.
5. Борисковский, Н. И. Древнее прошлое человечества. Л., 1979.
6. Бупак, В. В. Род хомо: происхождение и дальнейшая эволюция. М., 1980.
7. Василев, Н. Идеи за произхода на човека. С., 1990.
8. Василев, Н. Човекът — възникване и еволюция. С., 1991.
9. Войткевич, Г.В. Возникновение и развитие жизни на земле. М., 1988.
10. Дарвин, Ч. Происхождение видов путем естественного отбора (соч.), М., 1939.
11. Зубов, А. А. Человек заселяет свою планету. М., 1963.
12. Мукитапов, Н. К. От Страбон до наши дни. С., 1988.
13. Хрисанова, Е. Н., П. М. Мажуга. Очерки эволюции человека. Киев, 1983.

Произход и основни етапи в еволюцията на човека